

КУЛЬТУРА ЯК ТЕКСТ: МОРАЛЬНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ НАРОДУ У МОВОСВІТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті висвітлюється мовосвіт Михайла Панасовича Стельмаха, його мовомислення. Величезна любов до людей, до землі, до рідного мови – це основа світогляду митця. Висвітлюються такі поняття, як культура, духовна культура, етос народу, моральність.

Ключові слова: культура, духовна культура, етос народу, моральність, мовотворчість, мовосвіт, рідна мова.

Існує багато визначень сутності культури (термін “культура” походить від латинського cultura – обробка, виховання, освіта). Загальне визначення культури – це все те, що створено людиною.

У літературі культуру визначають як сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством; специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці; спосіб життєдіяльності людини в освоєнні світу; міру ставлення людини до себе, суспільства і природи, соціологізація людини в природному і соціальному середовищі.

Наше дослідження ґрунтується на розумінні культури як складного феномену життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в їхній колективній пам’яті символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної групи. Етнічна культура відтворена в узгодженій системі ідей, схем мислення й поведінки, етичних й естетичних цінностей, норм, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів, побуту тощо.

Культуру іноді прирівнюють до тексту, вважаючи її текстом вищого порядку і навіть найвищим рівнем мови. Розвиток людського суспільства з перших його історичних сходинок нерозривно пов’язаний з культурою. Будь-яка подія, будь-яка історія розгортається в певному “культурному просторі”, що складається зі смислів, символів, понять, натяків, аналогій, асоціацій, не завжди зрозумілих нашому сучаснику. Це відноситься й до історії буденного життя, й до видатних моментів у розвитку країни, й – найбільшою мірою – до минулого самих ідей, поглядів, вірувань, естетичних уявлень.

Духовна культура – це різноманітний досвід життєдіяльності соціальних суб’єктів, що включає в себе найсуттєвіші результати суспільного досвіду народів щодо освоєння суспільного буття, соціуму в цілому, багатогранних духовних цінностей. Духовна культура як елемент духовного життя, суспільних, духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною гуманістично спрямовано діяльністю людей щодо освоєння, творення буття. Цінності духовної культури мають яскраво виражене національно-специфічне, індивідуальне забарвлення.

Ефективність процесу утвердження духовної культури, реалізації потенціалу особистості і суспільства зумовлені насамперед не зовнішніми обставинами, а головним чином внутрішньою активною діяльністю людини, працею її душі, власними почуттями і переживаннями кожної індивідуальності [3].

Відомо, що кожна людина відчуває свою приналежність до тієї чи іншої культури, до певного соціокультурного прошарку. Таке відчуття в ній закладено споконвічно оточуючим її лінгвокультурним середовищем, основними факторами якого є соціально-економічне, політичне, історико-культурне положення, мовний та етнічний склад держави або території, традиційна приналежність носія мови до тієї або іншої релігії або конфесійної групи. Останнє впливає не стільки на поведінку людини, у тому числі й мовну, скільки на об’єднання факторів культурного середовища у єдине ціле, що веде за собою відчуття приналежності індивіда до певної культури, яка визначає лінгвокультурологічну характеристику особистості.

Сучасне знання, вивчаючи в першу чергу духовний аспект культури, розкриває ціннісно-сміслові структури особистості за допомогою методу розуміння. Розуміння пов’язане з встановленням смисла вивчення явища та розкриває механізм перетворення даного смисла у частину культури.

Останнім часом в антропологічних дискусіях моральні (та естетичні) аспекти будь-якої культури – її оцінні складники – зазвичай узагальнювалися терміном “етос”, тимчасом як когнітивні, екзистенційні аспекти позначалися терміном “світогляд”.

“Етос” – слово грецького походження, що означає як “етику”, так і “етос”, неповторний характер, сутність особистості або речі. Моральність, “етика” є не що інше, як увиразнення “етосу”, притаманного особистості. Моральність кожної людини, тобто її етос, вимірюється за шкалою цінностей, визнаних в

уському суспільстві. “Осмилення проблем, пов’язаних з етосом, або моральністю людини, здійснюване у систематичний спосіб, зазвичай називають етикою.

Етика може поставати як результат філософської інтерпретації людського етосу або ж впливати з чинного релігійного закону, який визначає поведінку людини” [4, 8].

У християнській традиції проблема людської моральності завжди ототожнювалася з питанням про істину існування людини. Мораль постає тут не об’єктивним критерієм, що дозволяє оцінювати характер і поведінку, а “практичною відповідністю особистісної свободи екзистенційній істині й автентичності людини. Адже ж свобода несе із собою гранично загострену небезпеку відмови людини від своєї екзистенційної істинності й автентичності, відчуження та руйнації її екзистенції, її буття. Моральність людини є, передусім, екзистенційна подія – діяльна реалізація повноти життя або ж поразка і викривлення своєї істинної іпостасі” [4, 10].

Релігійні поняття виходять за межі суто метафізичного контексту, забезпечуючи певний кістяк загальних ідей, за допомогою яких можна усвідомити найрізноманітніші вияви досвіду: досвіду людини, досвіду народу, досвіду суспільства – інтелектуального, емоційного, морального.

На думку К. Гірца етос народу – це “загальна атмосфера, характер і якість життя людей, його моральний та естетичний стиль і настрої; це засадниче ставлення людей до самих себе й свого світу, віддзеркаленого життям. А світогляд людей – це їхнє бачення картини речей у абсолютній реальності, їхнє розуміння природи, самих себе та суспільства. У ньому містяться їхні найвичерпніші уявлення про порядок. Релігійна віра та ритуал протистоять одне одному й водночас підтримують одне одного; етос набуває розумового вмотивування, коли подається як спосіб життя, зумовлений дійсним станом речей, яким його зображає світогляд, а світогляд стає емоційно прийнятним, якщо подається як образ дійсного стану речей, автентичним вираженням якого є цей спосіб життя. Ця демонстрація змістового зв’язку між набутими народом цінностями та загальним ладом буття, в якому цей народ опиняється, є питомою складовою частиною всіх релігій, незалежно від ставлення до тих цінностей чи того ладу. Хай би чим ще була релігія, вона завжди є частковою спробою (радше неявно й безпосередньо відчутого, ніж явно вираженого й усвідомленого гатунку) зберегти набуті загальні значення, через які кожен індивід витлумачує свій досвід і організовує свою поведінку” [1, 151–152].

Величезна любов до людей, до землі, до слова – це основа світогляду Михайла Панасовича Стельмаха. Цю любов не можна не помітити, вона відразу привертає увагу, нею пронизана вся його мовотворчість. Сам митець наголошує, що „Любов і відданість наша народові не символічна, а довічна! І праця наша довічна, бо є для кого трудитися, є кому ввірити образ і серце, є в кого черпнути глибин життя, глибин історії, глибин людяності”.

У своїх творах Михайло Панасович не раз буде повертатися до незабутніх літ дитинства, до тих часів коли маленьким хлопчиком у рідних Дяківцях вперши він відкривав для себе незвіданий та захоплюючий світ мови, до тих часів, коли він як губка вбирив ту народну мудрість, ту безмежну батьківську, дідівську любов ту ніжність та лагідність матері та бабусі, яка лилася як пісня.

„Мова народу – це сам народ, це його Я, його сутність, зрештою мова пов’язана з його найбільш внутрішніми, найсвятішими інтересами духовного і звичаєвого розвитку” (Л.Тунн) [2, 9].

Дмитро Павличко вважає повість „Гуси-лебеді летять...” найбільшим художнім досягненням відомого українського майстра слова. Все життя М.Стельмах пам’ятав про своє коріння, своїх батьків, своє рідне село. Якою любов’ю та вдячністю до батька пронизані наступні слова з цього автобіографічного твору, пор.: *Отак перші дні зими тато заносив мене у школу, а після уроків знову загортав у кирею і ніс додому. До цього призвичаїлися і школярі, і вчителька, і я... Якби тепер запитали, яку найкращу одіж довелося мені бачити по всіх світах, я, не вагаючись, відповів би: кирею мого батька. І коли іноді в творах чи п’єсах я зустрічаю слово "кирея" — до мене трепетно наближаються найдорожчі дні мого дитинства.* (Ст.)

Мовосвіт Михайла Панасовича Стельмаха, його мовомислення виявляється через виплекане, вистраждане, окрилене поезією прозове слово. У цій повісті митець дає можливість прилучитися до самих джерел, до витоків мистецтва слова, що опроявлюються у житті народному. Він вважав роботу над словом надзвичайно важливою та відповідальною: „...Тільки в часи творчого злету ми маємо право торкатися до святині слова, щоб із його плоті видобути образ нашого сучасника – шахтаря чи хлібороба, посивілу від заметілі минулого матір чи наречену, що з довірою й любов’ю в очах входить у свій світанок чи в материнство” (ЛУ).

З гумором, проте і з надзвичайною мудрістю, розумінням непростой політичної ситуації в якій приходилося жити та працювати, М.Стельмах говорить про любов до слова, до книги, до мовотворчості у згаданій повісті, пор.:

Отак вперше нечиста сила хотіла розлучити мене з друкованим словом. Та це було не найгірше. Страшне почалось значно пізніше, коли нечиста сила розбирала та не прощала мої книги і в кожному рядку вишукувала ворожі прояви, різну апологетику, збочення, селянську обмеженість, селянські дрібновласницькі тенденції і ще якусь погань...

Дядьку Миколо, як іноді бракувало вашої сокири, щоб відтинати хоча б хвості отій нечисті, що залазила в слово, як плододжерка в яблуко...(Ст.)

Людині дана мова як велика заповідь творчості. Можливість творити власним словом, можливість пізнавати світ та виражати його у слові. Це є безцінний дар. Михайло Панасович наголосив:

*„Як добрий чорний хліб для їжі
і як прозора дзвонкова вода для пиття,
так нам потрібне пристрасне,
вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово,
слово, зіткане з мужності й ніжності,
з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій” (Ст.).*

В. Ільєнко наголошує, що „рідна мова – найбільш своєрідна форма виявлення духовної культури кожного народу. Вона є акумулятором багатовікового досвіду людей, в ній втілюється плоть і кров, розум і психологія, честь і гідність її носіїв” [2, 9].

Естетичні, моральні та інтелектуальні почуття людини еволюціонують під впливом культурних, релігійних настанов. Духовне зростання та вдосконалення викликає не будь-який художній твір, музика, живопис, архітектура, не будь-яка дія, не будь-яке пізнання, а лише такі, котрі так або інакше пов’язані з етосом народу, його моральністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гірц К. Інтерпретація культур : вибрані есе / К. Гірц. – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
2. МОВА – НАРОД. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича. – К. : Смолоскип, 2007. – 416 с.
3. Філософія : навчальний посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К., 2002. – 517 с.
4. Яннарас Х. Свобода етосу [Текст] / Х. Яннарас / пер. В. Верлока ; наук. ред. пер. М. Ткачук. – К. : Дух і літера, 2003. – 268 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЛУ – Літературна Україна. – 1970. – №24.

Ст. – Стельмах М.П. Зібрання творів : у 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 1. – 1982. – 656 с.

Ст. – Стельмах М.П. Зібрання творів : у 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 2. – 1982. – 592 с.

Ст. – Стельмах М.П. Зібрання творів : у 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 3. – 1983. – 712 с.

Ст. – Стельмах М.П. Зібрання творів : у 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 7. – 1984. – 647 с.

В статье освещается литературное творчество Михаила Афанасьевича Стельмаха. Огромная любовь к людям, к земле, к родному языку - это основа мировоззрения художника. Анализируются такие понятия, как этос народа, нравственность.

Ключевые слова: культура, духовная культура, этос народа, нравственность, литературное творчество, родной язык.

The article highlights the literary work of Michael Stelmach. Great love for the people, the earth, the mother tongue - is the basis of the artist's world. Examines concepts such as the ethos of the people, morality.

Keywords: culture, spiritual culture, the ethos of the people, morality, creative writing, language.